

Söveges Dávid

**Fejezetek
a lelkiség történetéből**

Első kötet
Kereszteny ókor, romanika, gótika

Bences Kiadó
Pannonhalma, 2007

Tartalom

Bevezetés	5
I. A KERESZTÉNY ÓKOR	
1. Az Újszövetség lelkisége	9
2. Az ősegyház lelkisége	11
3. A vértanúság lelkisége.....	12
4. Szembesülés az ókori kultúrával: Alexandriai Kelemen	16
5. Órigenész, a biblikus lelkiség első nagy alakja.....	20
6. Az eretnek irányzatok lelkisége	27
7. A szüzesség lelkisége.....	36
8. A szerzetesség lelkisége.....	44
9. A keresztség lelkisége	59
10. Az ókori keresztények imaélete	65
11. Eszkatologikus lelkiség az ókorban.....	78
12. Szent Ágoston.....	88
13. Az areopagita írások	101
14. A keresztény ókor vége, átmenet a középkorba	106
II. A ROMANIKA LELKISÉGE	
1. A romanika	112
2. Alkuin, a nagy imádkozó	121
3. Szent Anzelm.....	136
4. Szent Gellért és <i>Deliberatiója</i>	142
5. Az Árpád-kori legendák és az <i>Intelme</i> k lelkisége	148
6. A Pray-kódex lelkisége.....	153
7. A liturgiát magyarázó művek	166
8. Damiani Szent Péter.....	167
9. Bingeni Szent Hildegárd.....	169
10. Deutzi Rupert.....	171
11. Szent Bernát.....	172

III. A GÓTIKA LELKISÉGE	
1. A misztika	203
2. Assisi Szent Ferenc.....	212
3. Szent Bonaventura	217
4. További ferences misztikusok	219
5. Domonkos misztika, Aquinói Szent Tamás.....	222
6. Eckhart mester	226
7. Heinrich Seuse	232
8. Johannes Tauler	235
9. Női misztikusok.....	236
10. Svéd Szent Brigitta	246
11. Zarándoklatok.....	251
12. Sienai Szent Katalin	254
13. Szent Árpád-házi királyné.....	257
14. Az angol misztikusok	259
15. A középkor őse.....	260
16. A középkor végi túlvilágvíziók	277
17. Krisztus követése – a <i>devotio moderna</i>	279
IRODALOM	285
TÁRGYMUTATÓ.....	287
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ.....	313

Bevezetés

A „lelkiség” szó, amelyet a régebbi „lelki élet” kifejezés helyett használunk, magyarázatra szorul. Az idegen nyelvekben *spiritualitas* (lat.), *Spiritualität* (ném.), *spiritualité* (fr.), *spiritualità* (olasz) a megfelelője. A *Lexikon für Theologie und Kirche* még nem ismer ilyen szócikket, helyette *Frömmigkeit* címszó alatt tárgyalja azt, ami részben fedti az általunk alkalmazott fogalmat.

A *spiritualitás* szót a magyar *lelkiséggel* szeretném visszaadni, tudva, hogy ez nem egészen pontos. Hiszen a spiritualításban a *spiritus* az alapszó, a szellem, a *pneuma* (gr.), végeredményben a Szentlélek. A *lélek* szó, melyből a lelkiség származik, inkább az emberi lelket, a latin *animát*, a görög *pszüchét* jelenti. Nos, a lelkiségnek kevés köze van a pszichológiához. „A lelki élet zavarai” címen írhat könyvet egy mai pszichológus is minden vallásosságtól mentesen, de ez egy szaktudomány területére tartozik, nem a mi „lelkiségünkre”.

Így tehát a magyar *Szentlélek* szó sem eléggé pontos. Első bibliafordítóink a 14–15. században – küzdve a magyar kifejezés megtalálásával – a *pneumát* „Szent Szellet”-nek fordítják. Így a Bécsi- és a Münchener-kódex, valamint a Döbrentei-kódex is. Ezt a kifejezést később eretneknek érezték, és helyette a „Szentlélek” lett elfogadott és általános.

A címben szívesen meghagytuk volna a *pneuma* szót is, amely, akárcsak héber megfelelője, a *ruah*, kettős értelmű: a lelket éppúgy jelenti, mint a szelet. János evangélista is használja ilyen értelemben (Jn 3,6–8). Ráadásul a „fúj” igét ugyanebből a szógyökből képezi: *pnei* = fújni. Ha nagyon pontosak, de magyartalanok akarnánk lenni, így lehetne fordítani: „A *pneuma* ott *pneumál*, ahol akar.” Ezt az „ott” és „ahol” szavakat érthetjük időbelinek is, tehát: akkor... amikor.

A Szentlélek a kegyelmeit, karizmáit időben és szétosztva adja, kinek-kinek a megfelelő, ami épp akkor szükséges. Ebből jön ki *a lelkiség története*.

A szómagyarázat után próbáljuk körülírni a lelkiség fogalmát, ami nagyon széles körű. A „vallás” magában foglalja az ember viszonyát Istenhez, a teológia pedig erről a vallásról vagy hitről való reflexió, a hit és vallás szisztematikus, racionális feldolgozása, a hitről szóló tudomány. A teológia azután különféle részdiszciplínákra oszlik, részben spekulatív, részben gyakorlati, részben történeti szempontból. E sorba tartozik a spiritualitásról szóló tudomány, egyrészt szisztematikus, másrészt történetileg.

Mi tehát a lelkiség? A hit megnyilvánulása az életben. A hit ugyanis nem lehet pusztán belső magatartás, annak kifelé is meg kell nyilvánulnia tetteinkben. A helyes hitet, az ortodoxiát az ortopraxisnak kell követnie, a helyes keresztény életnek. Duquoc így határozza meg a lelkiséget: „A keresztény egzisztencia élet-egység a hitben, vagy népszerűbben: élet és hit egysége.” És mivel a keresztény hit egyik összetevője az, hogy felülről, Istentől jön, így igaz Farkasfalvy Dénes megfogalmazása is: „A keresztény ember lelki élete az isteni életben való részesezés, az Isten Lelkének bennünk való életét jelenti, egységet Krisztusban, aki maga a Lélek.”¹

Tartalmilag tehát ide tartozik minden, ami a keresztény ember életében krisztusi. Megnyilatkozik a lelkiség a kultuszban, a közösségi, liturgikus imában éppúgy, mint a magánimában. Megmutatkozik az erkölcsi életben, a moralitás-ban. Befolyásolja a hit reflektált formája, a teológia, viszont a lelkiség is befolyásolja a teológiai eszmélkedést.

A lelkiség történetileg alakul, változik. Ahogy az emberi szellem átmegegy történeti változásokon, úgy Jézus Krisztus, aki emberi természete alapján bele-testesült a történelembe, a lelkiségben együtt éli az emberiséggel ezt a történetet. Vagy mondhatjuk, mint fentebb: A Lélek ott és akkor fúj, amikor és ahol akar. Ez azt is jelenti, hogy a lelkiségben pluralizmus van térben és időben. Máskor vagy máshol másmilyen volt, és máskor másmilyen lehet. De ha krisztusi, akkor biztosan van állandó, maradandó tartalma is. Ezt kereshetjük úgy is, ahogy Farkasfalvy tette előbb említett művében: a bibliai alapoknál. De mivel ez a keresés ugyanazokból az alapokból az idők folyamán mindig más és más formákat hozott létre, ha az alakulások történetének is tulajdonítunk teológiai értéket, akkor a lelkiség történetét kell megírunk.

E század közepéig nem a történeti szempont volt a fő a lelkiség tárgyalásánál, hanem a szisztematikus. Így keletkeztek az *Aszketika és misztika* című rendszerező művek (Thankerey, Zimmermann, Müller Lajos). Saját koruknak (a 17. és 20. század első felének) gyakorlatait szedték rendszerbe: először az aszkézis szabályait, majd hozzáadták az ima, a misztika módszereit. Az összekapcsolás,

1 FARKASFALVY Dénes, *A lelki élet teológiája*, Róma, 1980, 31.

mint ezt a cím is jelzi, eléggé külsőséges volt. A történeti kialakulásra nem voltak tekintettel. Normatív tudománynak készültek, kötelezően vagy nagyon ajánlottan írtak elő olyan gyakorlatokat, amelyek azóta esetlegesen bizonyultak. A hossz-metszetben való tárgyalás jobb a keresztmetszethöz. Hiszen egy ilyen korszerű – korhoz kötött – rendszerből mindig kimaradtak a már nem gyakorolt vagy elhalófélben levő formák, szokások, és nem voltak nyitottak a jövőre, a küszöbön álló formák felé.

A történeti szemlélet nyíltabb: ha nem is tud mindent felölelni, helyet ad a kiegészítésre, a továbbgondolásra. Viszont épp a történetiség alapján relativizálja a gyakorlatokat: nem mindig volt így, nem mindig kell, hogy így legyen. De hiszük, hogy magát a lelkiséget nem relativizálja, hanem inkább erősíti, mert egyre jobban a lényegesre tereli figyelmünket. Ránk hagyja, hogy a régi formákat felújítjuk-e, vagy hogy eldöntsük: egyáltalán felújíthatók-e. De azt is, mi az, ami a mai gyakorlatokból elhagyható, ami a mai korról nehezebben egyeztethető. Szabadságot ad, természetesen felelősséget is ezzel együtt.

Még egyszer leszögezzük: hiszük, hogy a Lélek működése volt a lelkiségtörténet alakulása mögött, minden emberi gyarlóságon túl is. Ha tehát úgy tünne, hogy ítéletet mondunk egy-egy régi formáról, gyakorlatról, szentről, igazában csak azt akarjuk jelezni, hogy mai szempontból abban mi a hiányos. Azt nem, hogy abban a korban és önmagában nem volt jó.

Hol találjuk meg a lelkiségnek azokat az objektív emlékeit, amelyekből annak történetét is kiolvashatjuk? Elsősorban azokban az írásokban, amelyeknek fő tárgya a lelkiség. A patrisztikus kornak valamennyi írása – kis túlzással – ide sorolható. Ebben a korban tehát a lelkiségtörténet nagyrészt egybeesik a patrológiával, csak kissé más a szempontja. A következő korokat tárgyalva egy kis útmutatást is öhajtnunk adni: melyek azok a művek, amelyeket az érdeklődő hívőnek ma is érdemes olvasnia.

A lelkiségnek mintaszerű elődei a szentek. Az ő életük is a lelkiség történetének egy-egy fejezete. De a keresztény nép gyakorlatából, imáiból, énekeiből, kultuszából is ez látszik. Így a vallási néprajz is ad segítséget. Megtaláljuk a lelkiség objektív emlékeit a képzőművészetekben is: templomokban, szobrokban, képekben. Természetesen a zene is revelálhat spirituális elemeket.

Mivel a *keresztény* lelkiségről beszélünk, kissé ki kell tekintenünk a katolikus egyház határain kívülre is. Az ortodox keleti egyházak lelkisége (például az ikonoké) szintén keresztény spiritualitás. Luther, a pietizmus stb. szintén ide tartoznak. Már az ókori egyházban is voltak eretnokségek és szakadások, s ezek sokkal inkább lelkiségi alpból indultak ki, semmint dogmatikai, hitbeli eltérésekből. A Zsinat után az ökumenizmus szelleme is erre indít minket. Még távolabbi is kellene tekintenünk. Napjainkban a zsidó haszidizmus vagy a keleti koncent-

ráló-kontempláló módszerek (például a zen-buddhizmus) is hatnak a keresztény lelkiségre. Ezek vizsgálatát sem zárhatjuk ki.

Mindez roppant nagy anyagot jelentene. Azért itt csak arra vállalkozunk, hogy válogatott fejezeteket, részleteket adunk a lelkiség történetéből. Néhol csak lexikonszerű kis cikkekben számolunk be olyan jelentős alakokról és irányzatokról, amelyek részletesebb tárgyalást kívánnának. Az anyag kiválasztásában tekintettel vagyunk magyar olvasóinkra, azért foglalkozunk a magyar anyaggal a 11. századtól kezdődően, valamint részletesebben a magyarul már megjelent lelki irodalommal.

Még néhány szó a könyv keletkezéséről. 1982 szeptemberében a Pannonhalmi Szent Gellért Hittudományi Főiskolán az elsőévesek, illetve a novíciusok számára vezettük be a lelkiségtörténetet mint tantárgyat az addigi szisztematikus Aszkétika–Misztika helyett. Ezekből az előadásokból gyakorlati céllal nőtt ki a lelkiségtörténet. Először 1984-ben került a növendékek kezébe, majd 1989-ben másodszor, kissé átdolgozva. Ez a folyamat magyarázza a könyv stílusát, didaktikus célkitűzését is. Nem akar tudományos munka lenni, csak megbízható tájékoztató.

13. Szent Árpád-házi királylányok

Nálunk ők képviselik először, elég korán, a gótika misztikáját. Veres Péter *Bölcs és balgatatag őseink* című művében pár szép oldalt szentel Szent Margitnak: a „menő nők” – mondja –, akik ma filmszínésznőnek mennek, akkor zárdába vonultak, fejedelemnőnek. Margit az erényt komolyan vette es szent lett. – Egyikük sem írt vallomásos könyvet önmagáról, de elég jól ismerjük életüket, misztikus szempontból is, társnőik nyilatkozataiból.

Árpád-házi Szent Erzsébet

II. András es Merániai Gertrúd leánya, 1207-ben született. Már 1211-ben Wartburgba viszik. 1221-ben házasságra lép IV. Lajos thüringiai örgróffal. 1227-ben megözvegyül, és 1231-ben meghal. Ami Erzsébet életét illeti, a fejedelem feleségének feladata az alamizsnálkodás, csakhogy ő ezt már túlzó módon művelte. Az elitéltekért is sokszor közbenjárt. Amiben különbözik a fejedelmek feleségeitől: szereti férjét! Zsófia, az anyósa nem volt gonosz, nem űzte el, ez is csak toposz a szentek életében. Maga ment el, a szegénységre vágyódva. Érdekes, hogy nem eszik olyan ételből, amihez esetleg jogtalan szerzés tapad. Szent Ferenc szellemét követi, de nem tartozott a ferences harmadrendhez, azt csak később alapítja Ferenc. Konrád mester, a gyóntatója valószínűleg világi pap volt, nagyon kemény. Az, hogy mint inkvizitort később meggyilkolják, nem egyedülálló. Apósa, Hermann sok családi és birodalmi perpatvar részese, de Lajos is. – Szentté avatását férjének öccse, tehát sógora – Konrád –, a Német Lovagrend nagymestere mozgatta leginkább.

Árpád-házi Szent Margit

Magyar nyelvű legendája egy kissé hiányos kódexben, 1510 körül Ráskai Lea másolatában maradt ránk.

Az első latin legendát Marcellus, Margit gyóntatója írta. Fennmaradtak a boldoggá avatás kihallgatásainak rövid jegyzékei is, ezt a legenda is hozza. – Ha nem is maga Margit szól, ír itt, mégis eléggé megbízható, korhű, persze a kor csodálataival.

Gyermekkorában lép kolostorba, sok társához hasonlóan, ahogy a jegyzőkönyvekből kiderül: öt-hét évesek voltak, amikor kolostorba léptek. Megkülönböztetett helyzetét – a kolostort neki építteti apja, valamint sok adományt biztosít – nem szereti, igazán alázatos. Nagyon önmegtagadó, nagyon imádságos, és igazi szeretet van benne a szenvedők, betegek és nővérei iránt.

Az élet olyan, mint mindenütt a kolostorokban Európában. A kórus zárt, de egy ablakból látni „Krisztus szent testét” és ezt „nagy ájtatossággal és siralmakkal gyakran nézi vala”. De ugyaninnen meglátja az összezsugorodott betegeket is a szentségörző hely körül!

III. A GÓTIKA LELKISÉGE

A karimádságot végzik, de lelki tápláléka nem ez, hanem az utána mondott sok ima: ezer Pater noster, ezer Ave Maria, ezer *venia*: leborulás. Ezt ünnepek vigiliáján végzi legtöbbször, és böjtöl. Az ünnep örömeiből, igazi liturgiájából már kevés van meg.

Többször áldozik, mint a többi nővérek, tizenöttször évente. Nagyon készül rá, előző estétől fogva, imákkal, böjtöléssel stb. Amikor a többiek is áldoznak, tartja a kendőt a szájuk alá, mert így hosszabban láthatja az Úr testet... A kehelyről nincs szó.

Imáiban van elragadtatás. Mozdulatlanul fekszik a földön, azt hiszik róla, hogy halott. Vagy nem hallja ima közben, amikor hivatják. Egy nővér lángot lát a feje fölött ima közben. Megkéri, hogy ezt ne mondja el másnak. – Olvas mások szívében, megmondja titkos gondolataikat, leleplezi őket, de tapintatosan. – Látomásról nincs szó.

Sok a beteggyógyítás csodái között, de a legtöbb már halála után.

Van olyan nap, hogy a karimádságon kívül „megolvassa Dávid zsoltárát teljesességgel” – mind a százötvenet.

Halála után kinyitják „kincsesládáját”: vezeklőöv, szeges cipő van benne, ezeket titkolta, amennyire tudta.

Ő szerető atyámfiai, akarat szerint való szent szegénységnek szeretői, tartói és kívánói, kik a meztelen Jézust követitek! Lássátok, nézzétek, hajoljatok oda és lássátok, mit lele a priorissza magyar Béla király leányának ő kincses ládjában! És mit gyűjtött asszonyunk Máriának ő klostromában!”

Árpád-házi Boldog Erzsébet (1292/4–1336/38)

Az utolsó Árpád-házi király, III. Endre leánya a király első feleségétől, a lengyel kujáviai Fennenától született. Az anya a második gyermeke születésekor, 1295-ben meghal. A király feleségül veszi Habsburg Ágnes, Albrecht német király leányát. 1301-ben meghal András is. Ágnes, az özvegye, hatalmas és politizáló asszony, mostohalányával először Bécsbe, majd amikor apját, Albrechtet Parricida János meggyilkolja, Svájcba megy. Mostohalánya nem a kiralynétől alapított königsfeldeni zárdába lép, hanem a Winterthur közelében fekvő Thöss zárdá domonkos nővérei közé.

Thöss ekkor virágkorát éli. Az egyik nővér, *Elisabeth Stigel*, akinek lelki vezetője és levelezőtársa Heinrich Seuse, ír egy ún. *Schwesterbuchot*, a thössi zárdá harmincnyolc elhunyt, misztikus kegyelmekben részesült nővéréről, látomásaikról, imáikról stb. A mi Erzsébetünket nem említi, ő még élt. De halála után az ő legendáját is megírják, a zárdá lakóinak vallomásai alapján. Ez a legenda nemcsak életrajzi adatokban gazdag, de fényt vet Erzsébet lelkiségére is. Nagyon imádságos, közli kedvelt imáinak szöveget is, a kóruson még betegen is részt vesz,

13. SZENT ÁRPÁD-HÁZI KIRÁLYLÁNYOK

de igazi imája a kórus és a zsolozsma után mondott magánima. Ezer Ave Mariát mond a Megtestesülés ünnepének vigíliáján, március 24-én. Érdekes, hogy Szent Margit, aki nagynénje volt, ugyanígy tett. Margit legendáját németül olvasták már ekkor Thössben. Néhány csodáját is említik, többnyire másokkal tesz jót. Sírelkének homokkő fedőlapja a magyar címerrel megvan a zürichi Landesmuseumban.